

BERNARDAS BRAZDŽIONIS

(g. 1907–2002)

Bernardas Brazdžionis – vienas pačių iškiliausių nepriklausomybės metais susiformavusių lietuvių poetų. Priklausydamas neokatalikiškajam visuomenės ir literatūros sparnui, jis anksti patraukė skaitytojų dėmesį vizionieriška ir tragiška lyrika, kurioje bibliniai motyvai derinasi su modernizmu. Toje lyrikoje vyravo artėjančio karo, okupacijų ir tremties nuojauta. Okupacijų periodu Brazdžionis įgijo tautinio poeto statusą ir tapo beveik toks pat populiarus, kaip ankstesnėje epochoje buvo Maironis. Egzilėje Brazdžionio poezija pirmiausia vykdė socialinę funkciją, palaikydama lietuvių identitetą ir gindama Lietuvos bylą pasaulio akivaizdoje. Šiuo laikotarpiu Brazdžionis atsidūrė jaunesniųjų poetų šešėlyje. Tačiau geriausieji jo eilėraščiai, rašyti tiek nepriklausomybės periodu, tiek ir vėliau, virto chrestomatiniiais, o jų autorius pelnė lietuvių literatūros klasiko vardą.

* * *

Brazdžionis gimė 1907 m. vasario 2 d. Stebeikėlių kaime netoli Pumpėnų, šiaurės rytų Lietuvoje. 1908 m. tėvai su juo keleriems metams išvyko į JAV. Jau tremtyje, 1954 m., Brazdžionis rašė: „Pirmasis miestas – Bostonas, Amerikos Atėnai, uostas prie Atlanto, kur praleidau savo pirmuosius vaikystės metus, kur antrą kartą pajutau žemę, kad ir svyruojančią, po kojomis; arčiausia Lietuvos uostas, ir iš jo norėčiau, kad išplauktų laivas į tėvynę.“ 1914 m. pradžioje šeima grįžo Lietuvon. Tėvas Pirmojo pasaulinio karo metais buvo mobilizuotas, motina nusikėlė į Žadeikių dvarą Pasvalio valsčiuje. Čia būsimasis poetas išmoko skaityti iš maldaknygės. Pradžios mokyklą jis lankė Žadeikiuose ir Pasvalyje; 1921 m. įstojo į Biržų gimnaziją, kurią baigė 1929 m.

Biržų gimnazijoje, kurioje daug kas dar atsiminė buvusius mokinius Julijų Janonį ir Kazį Binkį, viešpatavo gyva literatūrinė atmosfera. Trečioje klasėje Bernardas ėmė rašyti eiles, kurias netrukus (nuo 1924 m.) pradėjo spausdinti – iš pradžių jaunimo laikraštyje *Pavasaris*, paskui žurnaluose: *Ateitis*, *Krivulė*, *Židinys* ir kt. Tėvas tuo laikotarpiu vėl išvyko į Argentiną (vėliau grįžo), sesuo į Braziliją. Brazdžionis užsimena apie tai viename iš savo ankstyvųjų eilėraščių:

Išėjo tėvas Argentinon.
Sesuo Brazilijon. Tikrai? Kad būtų netikrai!
Atrašo kartais laišką. Tuščią. Taip. Be dolerių.
Tėvelis skaldo akmenis; seselė kukurūzus raško;
gyveną sakosi, gerai.
O aš su motina tėvynėj.
Tegu sau skraido jį.
Tegu. Kol jos akis užmerksiu,
Pabūsiu dar namie.

Ateina viesulai ir vėtros
Ir tiesiai į namus.
Ir saulė ta pati pas juos ten
Ir ta pati pas mus.
(„Poeto autobiografija“)

Dar gimnazijoje Brazdžionis išleido mažą, šešiolikos puslapių eilėraščių knygutę *Baltosios dienos* (su Kaziu Aukštikalniu, 1926) ir kiek didesnę poemėlę *Verkiantis vergas* (1928). Jis taip pat dalyvavo jaunųjų poetų antologijoje *Pirmas dešimtmetis* (1928).

1929–1934 m. Brazdžionis studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą, taip pat pedagogiką Vytauto Didžiojo universiteto humanitarinių mokslų fakultete Kaune. Čia atsivėrė plati dirva literatūriniam jo interesams. Jis veikė studentų ateitininkų „Šatrijos“ meno draugijoje ir studentų humanitarų draugijos literatūros sekcijoje, kuriai 1931 m. vadovavo; 1933 m. redagavo laikraštį *Lietuvos studentas*; dažnai dalyvavo Kaune ir provincijoje rengiamuose literatūros vakaruose. Netrukus jis tapo vienu produktyviausių, originaliausių ir mėgstamiausių jaunosios kartos poetų šalia Jono Kossu-Aleksandravičiaus (Aisčio), Antano Miškinio, Kazio Inčiūros, Kazio Borutos, Salomėjos Nėries ir kitų. Rinkinys *Amžinas žydas* (1931) užtikrino Brazdžioniui žymaus talento vardą, kurį dar labiau įtvirtino sekantis rinkinys *Krintančios žvaigždės* (1933).

Baigęs universitetą, Brazdžionis dėstė lietuvių kalbą įvairiuose kursuose ir mokyklose, 1937–1939 m. dirbo „Sakalo“ leidykloje Kaune, o 1940–1944 m. buvo Maironio literatūros muziejaus kuratorius. Jis redagavo daugelį visuomeninių ir literatūrinių žurnalų – *Ateities spinduliai* (1932–1940), *Pradalgės* (1934–1935), *Dienovidis* (1938–1939); skelbė kritikos straipsnius ir knygų recenzijas *Židinyje*, *Naujojoje romuvoje*, *Vaire*, *XX amžiuje* (daugiausia Jono Brazaičio slapyvardžiu).

Jo rinkinys *Ženkla ir stebukla* (1936) pelnė „Sakalo“ leidyklos premiją, o po jo kitas rinkinys – *Kunigaikščių miestas* (1939) – jau ir Valstybinę literatūros premiją.

Šiuo laikotarpiu Brazdžionis intensyviai reiškėsi ir kaip vaikų poetas (slapyvardžiu Vytė Nemunėlis). Jis išspausdino aštuonias vaikams skirtas knygeles: *Mažųjų pasaulis* (1931), *Drugeliai* (1934), *Kiškių kopūstai* (1936, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus jaunimo literatūros premija), *Algirdukas pupuliukas ir Kazytė jo sesytė* (1937), *Laiško kelionė Argentinon* (1938), *Vyrai ir pipirai* (1938), *Meškiukas Rudnosiukas* (1939), *Purienos* (1939). Žaismingi, skambūs, lengvai įsimenantys Vytės Nemunėlio eilėraščiai auklėjo kelias vaikų kartas ne tik nepriklausomoje Lietuvoje ir išeivijoje, bet ir okupuotame krašte, kur dažnoje šeimoje buvo saugomos jo knygos. Jie yra ryškus kontrastas rūsčiai Brazdžionio lyrikai. Vytės Nemunėlio eilėse, sakytum, reiškiasi antroji poeto asmenybės pusė, sklidina humoro, šiltos meilės pasauliui, pastabumo kasdieniškoms daiktams ir būsenoms. Geriausias iš tų eilių toli prašoka didaktinės literatūros lygį. Kaip ir Brazdžionio poezija, Vytės Nemunėlio eilėraščiai virto klasikiniu lietuvių raštijos palikimu, o Meškiukas Rudnosiukas užėmė joje tokią pat garbingą vietą, kaip Luiso Kerolo (Lewis Carroll) ir Alano Aleksanerio Milno (Alan Alexander Milne) knygos anglų literatūroje.

Nepriklausomybės periodo pabaigoje Brazdžionis jau buvo vienas iš žymiausių ir įtakingiausių Lietuvos poetų – daugelio nuomone, pats žymiausias ir įtakingiausias tarp jaunesniųjų. Kairiojo sparno visuomenei buvo tolimi jo religiniai bei apokaliptiniai motyvai, bet ir jos atstovai paprastai pripažino Brazdžionio rašytojišką autoritetą. Kaip poetas, jis veikė ne tik savo bendraminčius (Brazdžionio lektūros pėdsakai gana ryškūs ne vieno okupuotos Lietuvos poeto kūryboje, įskaitant ir pačius oficialiausius, tokius kaip Eduardas Mieželaitis). Priimdamas Valstybinę literatūros premiją Vilniuje 1940 m. kovo 4 d., Brazdžionis jau kalbėjo kaip centrinė lietuvių literatūros figūra, teisėtas geriausiųjų mūsų kultūros tradicijų paveldėtojas: „Sunkesnėse valandose, rodos, nė vienas veikalas nėra gimęs. Bet, broliai rašytojai, – istorijos knyga atversta ir balta kaip sniegas... Mes žinome, kokiose sąlygose gyveno ir kūrė Strazdelis, Kudirka, Maironis; mes patys pergyvenom Didžiojo karo ir Nepriklausomybės kovų dienas, tautos sąžinė mums liepė nepadėt plunksnos iš rankų ir šiandien. Žodis prikėlė Lietuvą. Kūrybos žodis ją turi įprasminti ir puošt, einančią amžinuoju laisvės keliu.“

Šiam savo misijos suvokimui poetas liko ištikimas ir praradus nepriklausomybę. Tėvynės nelaimė ir

ypač tragiškosios 1941 m. birželio deportacijos jį giliai slėgė. Kaip įžymiai tautiškojo ir katalikiškojo sparno asmenybei, jam buvo kilęs ir tiesioginis pavojus. Pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu buvo parengta tik jo knygutė vaikams *Dėdė rudenėlis* (1941), pasiekusi skaitytojus jau karui prasidėjus. Naujoji rezistencinė Brazdžionio lyrika buvo žinoma tik jo artimiems bendraminčiams. Tuo metu jis atmetė emigracijos galimybę:

Iš tėvynės skrenda gervių pulkas.
Pakelyje baltą plunksną meta, –
Likit, upės, likit, kloniai puikūs,
Likit vargo ir vergijos metams.

Niekur neisiu iš tavęs, tėvyne,
Niekur neisiu, motin, iš tavęs,
Tavo skausmas, tavo veidas nusiminęs
Iš visur mane sugrįžt teves.
(„Bėgimas iš tėvynės“)

Karo pradžioje, įvykus 1941 m. sukilimui ir SSSR kariuomenei pasitraukus iš Lietuvos, tuoj pat pasirodė Brazdžionio rinkinys *Šaukiu aš tautą* (1941), išėjęs be vokiečių okupacinės cenzūros leidimo (rinkinio tiražas buvo pažymėtas 30 egzempliorių, nors iš tikrųjų buvo dešimt kartų didesnis). Šioje knygoje vyravo pilietiniai eilėraščiai nestokoja retorinio ir publicistinio elemento, tačiau įspūdingai išreiškia istorinės akimirkos nuotaiką:

Iš sutemų, iš prieblandų išeiikit.
Uždekit naują ugnį širdyse,
Vergams palikit vargo naktį klaikią! –
Šaukiu aš, jūsų protėvių dvasia.

[...]
Šaukiu vardu aš jūsų vargo žemės,
Balsu piliakalnių ir pievų, ir miškų:
Nekeršykit, kad keršto kraujo dėmės
Nekristų prakeiksmu ant jūs vaikų vaikų!..
(„Šaukiu aš tautą“)

Be vokiečių okupacinės cenzūros leidimo pasirodė ir kitas Brazdžionio rinkinys – *Iš sudužusio laivo* (1943). Tais pačiais 1943 m. buvo išleista didoka jo eilėraščių rinktinė *Per pasaulį keliauja žmogus*, virtusi populiariausia savo meto lietuvių poezijos knyga. Rinktinės baigiamasis skyrius *Viešpaties žingsniai* 1944 m. turėjo pasirodyti ir atskiru leidiniu, bet, SSSR armijai grįžtant, liko spaustuvėje. 1942 m. Brazdžionis suredagavo *Literatūros metraščių*. Tuo laikotarpiu išėjo ir kelios Vytės Nemunėlio knygutės vaikams: *Gintaro kregždutė* (1943), *Mokykla miške* (1943), *Pavasario upeliai* (1944), *Kalėdų Senelis* (1944).

1944 m. vasarą, kada kiekvienam buvo aišku, kad Brazdžionis už aktyvią patriotinę veiklą gali būti sovietinio režimo sunaikintas, jis pasitraukė į Vakarų. 1944–1949 m. poetas gyveno Ravensburge (Vokietijoje) ir darbavosi lietuvių tremtinių kultūriniame gyvenime. Jis išleido čia rinkinius *Svetimi kalnai* (1945, Švietimo valdybos literatūros premija) ir *Šiaurės pašvaistė* (1947), keletą knygelių vaikams – *Tėvų nameliai* (1945), *Mažoji abėcėlė* (1946), suredagavo lietuvių rašytojų metraščių *Tremties metai* (1947). 1949 m. Brazdžionis persikėlė į JAV. Kurį laiką jis gyveno Bostone, dirbdamas Lietuvių Enciklopedijos visuotinės literatūros skyriaus redaktoriumi ir linotipininku. Persikėlęs iš Bostono į Los

Andželą, 1955–1972 m. redagavo ten mėnesinį žurnalą *Lietuvių dienos*. Amerikoje Brazdžionis išspausdino poezijos rinkinius *Didžioji kryžkelė* (1953, Lietuvių rašytojų draugijos literatūros premija), *Vidudienio sodai* (1961, Aidų literatūros premija); 1970 m. buvo išleista didelė jo rinktinė *Poezijos pilnatis*, sudaryta iš dvylikos knygų. Pasirodė taip pat kelios naujos Vytės Nemunėlio knygos – *Pietų vėjelis* (1951), *Lietuvai tėvynei* (1952), *Po tėvynės dangum* (1952); 1984 m. išėjo vaikų poezijos rinktinė *Mažųjų dienos*, sudaryta iš devynių rinkinių. 1949–1950 m. Brazdžionis redagavo vaikų laikraštį *Eglutė*, o 1957–1965 m. Lietuvių beletristikos antologiją (antrąją dalį – su Benediktu Babrausku). 1961–1965 m. ir 1980–1983 m. jis buvo Lietuvių rašytojų draugijos pirmininkas. P. Jasiukonis su kitais sukūrė dokumentinį filmą „Per pasaulį keliauja žmogus“, kuriame atvaizduojami kai kurie Brazdžionio gyvenimo ir kūrybos momentai.

Šiandien* Brazdžionis tebėra produktyvus ir populiarus poetas. Periodikoje spausdinama nemažai eilėraščių iš naujausio jo rinkinio *Po aukštaisiais skliautais*, kurio rankraštis laimėjo 1986 metų Lietuvių Bendruomenės literatūros premiją. Svarbiausias pastarojo meto Brazdžionio sumanymas yra didelis lyrinių bei satyrinių eilėraščių ciklas *Vaidila Valiūnas*.

Lietuvos oficialioje komunistinėje spaudoje Brazdžionis ilgus metus buvo ignoruojamas ar niekinamas, nors jo kūryba tėvynėje visada buvo mėgstama. Iš rankų į rankas slaptai ėjo ne tik Lietuvoje bei išveivijoje spausdintos Brazdžionio knygos, bet ir jų savilaidiniai nuorašai. Brazdžionio eilės būdavo deklamuojamos neviešuose susibūrimuose; yra žinoma, kad jas teismuose – šalia Putino ir kitų – deklamavo politkaliniai kaliniai.

[...]

Poeto gimtinėje Stebeikėliuose jaunimas pastatė paminklinį kryžių. Nuo 1967 m. Lietuvos spaudoje be autoriaus žinios ėmė rodytis vienas kitas jo eilėraštis (paprastai iš prieškarinio laikotarpio), o 1987 m. *Gimtajame krašte* buvo paskelbtas ir gana objektyvus Vytauto Kubiliaus straipsnis apie jo kūrybą. Brazdžionis – vienas iš nedaugelio lietuvių rašytojų, įgijusių ne vien literatūrinį statusą: jis tapo istorine figūra, simbolizuojančia lietuvių kultūros atsparumą ir pasipriešinimo dvasią negandų metais.

1989 m. pavasarį Lietuvai laisvėjant, Brazdžionis po 45 metų pertraukos apsilankė tėvynėje. Jam buvo surengtas triumfališkas priėmimas, neturįs lygių lietuvių literatūros istorijoje. Lietuvoje buvo 100 000 egz. tiražu išleista jo *Poezijos pilnatis* drauge su *Vaidilos Valiūno* ciklu, o išveivijoje rinkinys *Po aukštaisiais skliautais*.

* * *

Kritikas, žurnalistas, redaktorius, vaikų poezijos klasikas Bernardas Brazdžionis pirmiausia yra įžymus lyrikas, rašęs humanistinėmis, pilietinėmis ir religinėmis temomis. Jo kūryba – savitas ir individualus reiškinyms mūsų literatūroje, nors daugeliu atžvilgių ir susiliečias su lietuvių klasikinės poezijos (ypač Maironio) tradicija. Iš amžininkų Brazdžionį yra šiek tiek veikęs Vincas Mykolaitis-Putinas. Dar jaunystėje susipažinęs su XIX a. bei moderniosiomis Europos literatūros srovėmis, Brazdžionis patyrė tam tikrą vokiečių romantikų bei ekspresionistų įtaką (vokiečių poetų – Gėtę (Goethe), Heinę (Heine) – jis yra ir vertes). Nesunku pastebėti jo sąlytį ar bent ryškias analogijas su prancūzų katalikų poetais – Šarliu Pegi (Charles Péguy), Poliu Gode (Paul Gaudet). Tremtyje Brazdžionis studijavo ir anglų bei amerikiečių poetus (iš kurių, sakysime, Vistaną Hagą Odeną (Wystan Hugh Auden) jis parafrazavo eilėraštyje „Skaičiai“). Tačiau svarbiausias jo įkvėpimo šaltinis yra Biblija (psalmės, pranašų knygos. Evangelija, Apreiškimas), homiletika, giesmės, įskaitant lietuviškuosius religinius bei liturginius tekstus, netgi šešioliktojo ir septynioliktojo amžiaus. Tai suteikia Brazdžioniui ypatingo originalumo, o drauge ir

* Straipsnis rašytas 1997 m. (Red.)

universalumo. Savo poezijoje, ypač ankstyvesniojoje, jis sukuria unikalų konservatyvios ideologijos ir naujoviško minties rūpesčio, archaiško ir modernaus žodžio lydinį, o vizijos platumu, poetiniu taurumu ir pakilumu, sugestyvia jėga, kalbos meistriškumu pralenkia daugumą savo amžininkų. Brazdžionis – poetas oratorius, pamokslininkas, šauklys, kreipijasis į plačius skaitytojų sluoksnius, bandęs suvokti ir išsakyti esminius žmogaus, tautos bei žmonijos buvimo dėsningumus. Tremtyje jis pasirenka pranašo, tautos guodėjo, kelio rodytojo poziciją, kaip kadais lenkų romantikai – Mickevičius, Slovackis, Krasinskis, Norvidas. Ši pozicija, dvidešimtajame amžiuje jau gal kiek anachroniška, jaunesniųjų išėivijos poetų bei kritikų kai kada būdavo ir nupeikiama, tačiau ji taip pat prisideda prie Brazdžionio savitumo, jo ypatingo statuso mūsų kultūroje.

Brazdžionio poetinis kelias pasižymi vientisumu, bet jį vis dėlto galima perskirti į du periodus, kurių ribą nustato pati istorija – į nepriklausomybės periodą ir okupacijų bei tremties periodą.

Ankstyvojo laikotarpio Brazdžionis žymiau nukrypsta į modernistinį eksperimentavimą, negu brandžiaisiais savo kūrybos metais, kada jis labiau laikosi tradicinio žodyno bei stabilų klasikinių eilėavimo formų. *Baltųjų dienų* Brazdžionis dar tik mokosi poetinio amato. Šiuo metu jis daug ką savinasi iš lietuviškojo simbolizmo, susišaukdamas ne vien su Putinu, bet ir su Baliu Sruoga, Faustu Kirša, nevengdamas abstraktų metaforų ir šampų (*sutemų nokturnai, širdžių okeanai, šventieji aukurai*). Vietomis jo eilėraščiuose pasigirsta romanso ir operos intonacijos (Flavija), atsiranda retoriškų, sentimentalių gaidų. Bet jau ir čia ryškėja Brazdžionio individualumas. Poeto autobiografija, kuri yra tarsi visos jo lyrikos įvadas, vykusiai perlaužia socialinius motyvus per asmeninio suvokimo prizmę: kalbėdamas trumpomis kapotomis frazėmis, Brazdžionis sudaro gyvos, simpatyngai naivios emocinės išpažinties įspūdį. Dažnai pro literatūrinės alegorijas prasiveržia gaivališkas religinis pergyvenimas, toks būdingas vėlesniajam Brazdžioniui („Oremus“, „Pasimeldimas“). Nemažai vietos eilėraščiuose užima gamtos motyvai, lietuviško tradicinio sodžiaus paveikslas, sklindinas jaukių detalių ir romantiško svajingumo („Tolimas kaimas“). Jau šiuo ankstyvuojamu metu Brazdžionio poezija pasižymi ypatingu skambumu ir muzikalumu, organiška ritmika, gausiais vidiniais rimais ir aliteracijomis; tradicinis maironiškas ketureilis gerokai atnaujinamas, pajvairinamas pauzėmis bei papildomais skiemenimis, o greta jo atsiranda ir sudėtingų strofų. Pastebėtina, kad labai anksti ima ryškėti du Brazdžionio poetinės semantikos centrai, svarbiausieji jo kūrybos archetipai – neregys ir keleivis: pirmasis simbolizuoja žmogaus egzistencinę vienvatę, užsisklendimą sielos gyvenime, vidinį susikaupimą, antrasis – kūrybinį nerimą, nesibaigiantį transcendentinės būties ieškojimą.

Moderniausiuoju Brazdžionio rinkiniu laikytinas *Amžinas žydas*, kuriame poetas ieško savo kelio, nevengdamas rizikingų, anuomet net šokiruojančių eksperimentų. Kaip savo metu pastebėjo Juozas Ambrazevičius (Brazaitis), jo poetikoje šiuo laikotarpiu susilieja trys heterogeniškos srovės: emocinė ir gamtinė simbolika, charakteringa ne vien Brazdžioniui, bet ir Kossu-Aleksandravičiui, Inčiūrai, Santvarui; urbanistinė civilizacinė simbolika, artima keturvėjininkams ir netgi trečiafronrininkams (su kuriais Brazdžionis tuomet turėjo ir kai kurių asmeninių ryšių); pagaliau krikščioniškųjų Rytų ir Biblijos simbolika, išskirianti Brazdžionį iš kitų poetų, suteikianti jam nepakartojamą antspaudą. Daug vietos eilėse užima liturginė atributika, Senojo Testamento ir Evangelijos vaizdiniai, netgi tiesioginės citatos. Tipiškas Brazdžionio eilėraštis virsta modernia psalme ar himnu, paremtu konfliktais, dramatiškomis priešpriešomis. Poetas aprėpia didžiulę religinių jausmų gamą, aštriai atvaizduodamas žmogaus ypatingumą visatoje, jo būties paradoksalumą bei kontrastingumą – nuo vienvatės, abejonės, siaubo per protestą ir maištą, nusižeminimą ir atgailą ligi pagarbinimo. Jis skiriasi nuo ankstesniosios lietuvių religinės poezijos (Baranausko, Maironio, Jakšto), nes įtraukia į dvasinių meditacijų srautą netikėčiausius, iš pažiūros atsitiktinius elementus, kalba laisvai, nevaržomai, netgi drastiškai ir groteskiškai:

Nueisiu pėsčias į Čenstakavą,
Pėsčias į šventą vietą.
Aš vienas chamas, aš vienas nusidėjėlis,
Aš vienas juodas ant šio balto svieta.
(„Harakiri“)

Religinės temos Brazdžionio pateikiamos gaiviai ir naujai, su pirmapradžiu atvirumu, derinant aukštą emociją su prozaizmais, neretai liaudiško primityvo tonu („Jos mylimo baladė“, „Ką sakė mūrininkas Jėzui tą naktį“). Linkdamas į ekspresionizmą ir net savotišką siurrealizmą, poetas naudoja maldos intonacijas, litanijų bei suplikacijų ritmus, atėjusius iš senojo lietuviško sodžiaus religinės praktikos, nevengia sintaksinių archaizmų, netgi barbarizmų, atskambančių tarsi iš senos maldaknygės ar giesmyno (*čysta, dūšia, minyška, mostys*). Ironija ir satyra jo eilėraščiuose kai kada primena Juozą Tysliavą ir Teofilį Tilvytį; kartkartėmis ji net įgyja parodijos ir burnojimo atspalvį. Tačiau rinkinyje nestinga ir lengvų humoristinių miniatiūrų („Eilėraštis Nidoje“), ir grakščių, tobulų poetinių vaizdų:

Apie viską dainavome,
Apie viską kalbėjome –
Ir apie gyvą laisvę laisvėje
Ir apie mirusią, numirusią kalėjime.

Ir buvo džiaugsmas didelis,
O didis, neapsakomas, –
Gražia žvaigžde žvaigždžių takuos virpėjo
Kiekvienas atomas.

Užmigo saulė
Baltose vyšniose,
Kažin kas paėmė gražiai
Ir išnešė ir išnešė.
(„Apie išneštą saulę“)

Brazdžionis ypatingai jautrus muzikiniams, akustiniams įspūdžiams. Tačiau ir čia matyti jo individualybė. Jis „instrumentuoja savo poeziją ne muzikinio įvairumo, bet muzikinio vienodumo, monotonijos principu. Tas pasikartojęs leitmotyvas turi išskirti Brazdžionio poetinę kalbą iš šiaip kasdieninės kalbos“ (J. Brazaitis). Eilėraščiuose ryškėja retoriniai konstrukcijos dėsniumai: gausu klausimų, sušukimų, jausmingų pakartojimų, laipsniavimo, netgi tautologijų („Ar tu“, „Gėlės miršta“). Rašoma laisvais ritmais, dažnai laužytais sakiniais, vartojant stiprų garsoraštį, kartais pereinant ir į beprasmią kalbą pagal lietuviškųjų sutartinių ir greitažodžių modelį.

Brandžiuosiuose rinkiniuose *Krintančios žvaigždės, Ženkilai ir stebuklai, Kunigaikščių miestas* Brazdžionio balsas praskaidrėja ir sutvirtėja. Atsisakęs paviršutiniško epatažo, poetas dabar gvildena religines ir filosofines temas aiškiai, išbaigtai ir giliai, su klasikiniu įtaigumu. Daugelis šio laikotarpio eilėraščių („Gaudė gražios girios“, „Mes neturime namų“, „Pavasario varpai“, „Mėnulio spindulys“, „Per pasaulį keliauja žmogus“, „Mes kaip žiedas“, „Žemė“ „Anno Domini“, „Requiem“, „Neregio elegija“) įeina į lietuvių lyrikos aukso fondą. Kaskart tikslingesnė tampa konstrukcija, kondensuotesnė poetinė kalba. Brazdžionis įvaldo diametraliai priešingas intonacijas, nepaprastai plačią poetinės kalbės skalę: jo eilėse girdėti graudus rūstumas ir eleginė giedra, dinamiška ekspresija ir ramus susimąstymas, kaltinimas ir malda, apokaliptinė pranašystė ir melancholiška paguoda. Kūryboje ima vyrėti dvi temos. Pirmoji jų – žmogaus egzistencinė kelionė, organiška žmogiškojo esimo dinamika: trapumas ir

taurumas, susvetimėjimas ir autentiškumas, menkumas ir didybė. Žmogaus ontologinė mįslė dažniausiai sprendžiama religiniais terminais, atskleidžiant jo įsišaknijimą būtyje ir veržimąsi į nepasiekiamą Tiesą, jo laikinumą ir jo išlikimą metafiziniame pasaulyje anapus mirties. Antroji tema – iškrypusios XX amžiaus civilizacijos pasmerkimas, artėjančios pasaulinės katastrofos vaizdai. Čia Brazdžionis susiliečia su kitų šalių ir tautų poetais katastrofistais, ypač su ankstyvuoju Česlavu Milošu (Czesław Miłosz). Jo patosas nukrypsta prieš karus, tironijas, prieš visuomenės sumaterialėjimą ir fariziejiškumą. Europos krizė suvokiama transcendentinėje, eschatologinėje plotmėje, kaip bręstančio kosminio perversmo, pasaulio žlugimo ir atsinaujinimo ženklas. Šiuose eilėraščiuose („Ženklių psalmė“, „Girkite Dievą“, „Žmogaus stebuklas“, „Melas“, „Paskutinis pasmerktojo myriop žodis“) poetas neretai pasiekia tikrą biblinę stiprybę ir didingumą. Jo tonas tampa drauge iškilmingas ir pajuokiantis, čaižantis, sarkastiškas:

Praeis respublikos, praeis monarchijos, praeis kompartijos ir diktatūros.

Praeis pasaulis visas negražus,

Ir bus pajudintos dangaus galybės, grius namai ir mūrai,

Ir mano pragaištingas pranašavimas pražus.

Šnipai, diktatoriai, karaliai, prezidentai,

Šventų tautų šventieji jogai, kruvinų karų kariai,

Laivai ant marių, tankai kontinente

Paskęs paskiausioje taurėj.

(„Girkite Dievą“)

Didelę vietą šio laikotarpio Brazdžionio kūryboje užima įtemptų, dažnai skaudžių religinių pergyvenimų motyvai („Aušrinės ugnys“, „Agnus Dei“, „Kristaus paieškojimas“, „Nelaimingi miestai“, „Gyvenimo nostalgija“, „Kristus ir Jeruzalės moterys“), biblinio Izraelio vaizdai, išradingai suartinami su lietuviškomis realijomis („Izaoko malda“, „Jeruzolima“, „Sulamita“, „Betlehem“, „Javų alegorija“). Daugelyje eilėraščių viešpatauja visa apimantis religinis jausmas:

Dar niekad taip nesimeldė vargonai,

Ir niekad neplaukė tokia skliautų giesmė...

O Viešpatie, o Viešpatie, kaip milijonai.

Nevertas prieš Tave aš pult esmi.

[...]

Nuo šalto grindinio lig žydinčių vitražų,

Nuo žemės ligi saulės, lig dangaus

Visų tautų, visų namų, visų bazilikų Tau maža

Vienoj giesmėj Tau vieną garbę gaust.

(„Fuga Florencijos San Croce“)

Visuomeniniuose eilėraščiuose Brazdžionis ima susimąstyti apie tautos istoriją ir likimą, jos nelaimes, bet taip pat atsparumą („Lietuvos motina“, „Jaunystės vainikas“). Vienas gražiausių jo pilietinės ir istoriosofinės poezijos pavyzdžių yra fragmentinė giesmė „Kunigaikščių miestas“, kur atsikreipiama į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijas, prisimenamas ne tik jos klestėjimas ir galia, bet ir tautinė bei religinė tolerancija:

– Mes Aleksandras Vytautas dangaus malone

Širdingai sveikinam šiam Šventaragio klony

Visus, kas turi gerą valią, taikų būdą –

Lietuvj, rusą, žydą, vokiečių ar gudą,

Žemaitį, lėtą kaip meška, kalboj tiesmuką,
Aukštaitį, gyvą kaip midus šnekutis, dzūką...
(„Dovanos“)

Brazdžionio žodynas, sintaksė ir eiliavimas gerokai pakitė. Jis nutolsta nuo simbolistinių ir futuristinių klišių; vaizdų ir intonacijų sandūros jau nebėra tokios griežtos ir prieštaringos, sumažėja paradoksų, parodijinių elementų (nors satyriniai motyvai, ironija ir autoironija išlieka). Dabar poetas labiau mėgsta apibendrinimus, kategoriškus sprendimus, didaktiškas priešpriešas, kreipinius, paraginimus, pagraudenimus, kiek archaiškas alegorijas. Deklamacinis žodis, visada nukreiptas į adresatą, suartina jį su viduramžių ir baroko poetais, su pasauline ir lietuviškąja homiletikos tradicija, su Donelaičiu, Baranausku, Valančiumi, ir labai ryškiai atskiria nuo daugumos amžininkų, linkusių operuoti elipsėmis ir pustoniais. Brazdžionio simboliai palyginti negausūs, bet išraiškingi (*paukštis, medis, rožės, vasarojus, žvaigždės*); eilutės nelygaus ilgio, laisvai ir efektingai banguojančios, kartais nervingos ir trūkčiojančios; ypač krinta į akis išskaičiavimai, anaforos, etimologinės figūros. Pasitaiko ir alogizmy, ir žaidimo eksromptais („Laimės namelis“).

1939–1940 metais Brazdžionis pasiekė poetinio brandumo viršūnę. Deja, kaip tik tuo metu pradėjo išsipildyti jo apokaliptinės pranašystės.

* * *

Karo metais Brazdžionis virto masių poetu ir masinės kultūros dalimi. Populiarumu įvairiuose visuomenės sluoksniuose jis toli pranoko kitus lietuvių menininkus. Šiuo laikotarpiu jis tarsi paliko nuošalyje visą pomaironinės poezijos patirtį, kurią buvo taip sėkmingai naudojęs ankstesnėje kūryboje, ir grįžo prie klasikinių modelių; abejonę pavadavo tikrumas, painų ir prieštaringą psichologinį vyksmą – vientisa ir aiški emocija, ironiją ir sarkazmą – iškilminga kalbėsena. Eiliavimas ir kompozicija taip pat gerokai priartėjo prie Maironio („Garbės himnas“, „Atleisk man, Viešpatie“); sustiprėjo polinkis į didaktiką ir senoviškas alegorijas („Laisvės paukštis“). Lemtingų įvykių akivaizdoje pagausėjo publicistinių gaidų. Intensyviai reaguodamas į istorinį procesą, Brazdžionis ėmėsi uždavinio žadinti tautos viltį, raginti ją į prisikėlimą po stalininio teroro epochos. Nors istorija ne visada ir ne visur pateisino tuometinį Brazdžionio optimizmą, svarbiausias jo teiginys – tauta išlieka, vergija neamžina – tebegalioja ir šiandien. Šią mintį įspūdingai išsako daugelis jo eilėraščių („Tėvų sodybos žiburėlis“, „Amžių lieptas“, „Trys vizijos“, „Aš čia – gyva“).

Gamtos ir istorijos detalės – gabija, sentėvių kapai, kryžius, piliakalnis, panemunių sodybos, skendinčios alyvų žieduose – Brazdžionio poezijoje virto lengvai atpažįstamais ženklais, kaupiančiais savyje tautos patirtį, išreiškiančiais jos dvasinį turtingumą ir nemarumą („Keleiviui“, „Kur tą vėlų rudenį eini...“).

Įtvirtindamas sąmonėje pirmaprades ir esmines vertybes, – tiesą, meilę, taikingumą, žmoniškumą, – griežtai smerkdamas bet kokį totalitarizmą („Bepročių daina“), Brazdžionis šiuo laikotarpiu tapo pirmiausia piliečiu ir ideologu. Ir tauta jį, ir jis pats save suvokė kaip savotišką naujųjų laikų Maironį, naujo tautinio atgimimo dainių. Kadangi Brazdžionio epocha esmingai skyrėsi nuo maironinės, šioje pozicijoje slypėjo ir pavojus prarasti kontaktą su gyvenamuoju laiku, užsisklęsti sustabarėjusioje simbolikoje, monotoniškame patriotikos repertuare, įklimpti į šlampus. Tačiau geriausiuose eilėraščiuose Brazdžionis to pavojaus išvengė. Nors jo poezijai kartais ir pristigdavo lyrinio gaivumo, nors joje tolydžio stiprėjo retorinis pradas, ji beveik visada liko tauri ir įtaigi.

Ypatingai svarbus šio periodo Brazdžionio kūryboje yra rinkinys *Viešpaties žingsniai*, priklausęs prie jo didžiausiųjų poetinių laimėjimų. Tai daugiausia religinė lyrika – miniatiūros, paremtos perregima, bet gilia

simbolika, siekiančios evangeliško skaidrumo ir paprastumo. Ne vienas rinkinio eilėraštis („Viešpaties žingsniai“, „Šaltinis“, „Pavargę sparnai“, „Kauno katedra“, „Šv. Izidorius“, „Vallis umbrosa“) yra klasikinio lietuvių lyrikos palikimo dalis. Brazdžionio tikėjimas dabar jau nebėra sunkus ir problematiškas: poetas žengia į paprasto, nekomplikuoto, „pranciškoniško“ tikėjimo stadiją, kai Dievo esimas įžiūrimas kiekvienoje pasaulio detalėje, kiekvienoje būties apraiškoje:

Ant uolos balta gėlė žydėjo –
Nei lietaus, nei saulės jai.
Kaip sidabro lašas ji visa tebevirpėjo –
Viešpatie, tai Tu ten praėjai.

Ant šakos paukštelė taip čiulbėjo!..
Nei namų, nei šilko jai.
Kaip sidabro lašas ji visa tebevirpėjo –
Viešpatie, tai Tu ten praėjai.
(„Viešpaties žingsniai“)

Mirtis šioje religinėje perspektyvoje suvokiama jau tik kaip sklidinąs džiaugsmo grįžimas pas „gerą Tėvą“ („Vakaro varpas“). Nors eilėraščiuose galima pasigesti ankstesniojo įvairumo ir dramtizmo, skaitytojui atlyginama klasikiniu išbaigtumu, meistriškumu, beveik Goethe's aukštumas siekiančia rimtimi. Brazdžionis kalba saikingai, taupiai, operuodamas paralelizmais ir personifikacijomis, kurių šaknys siekia psalmių poetiką. Universalioji krikščioniška tradicija itin sėkmingai sulydoma su lietuviškais motyvais (eilų ciklas apie šventuosius). Patriotiniuose rinkinio eilėraščiuose Lietuvos istorijos tema įgyja visuotinio reikšmingumo ir vertės:

Ir tarė dangūs: – Ažuole, stovėk, kai vėtros plėšys,
Ir nedrebėk, kai duobkasiai sueis iškast tavęs –
Manų skliautų apvaizdoje tu amžiais čia stovėsi,
Kas neš manas kalvarijas, tas mano šventę švęs!
(„Ažuolas“)

Tremtyje – Vokietijoje ir JAV – Brazdžionis iš esmės tęsė tą poetinę liniją, kurią plėtojo per karą. Labiau negu dauguma lietuvių poetų, jis suvokė emigraciją kaip istorinį iššūkį ir užduotį. „Mes neturime pereiti į emigrantų stadiją: nei asmeniškai, nei visuomeniškai, nei politiškai, nei kultūriškai. Mes esame ir turime likti gyva, atplėšta, bet niekur neprigyjanti lietuvių tautos dalis“, – kalbėjo Brazdžionis 1954 metais. Poetas tremtyje, pasak jo, tebėra tautos mokytojas ir užtarėjas, apibendrinąs jos istorinę patirtį ir rengiąs ją būsimajam išsilaisvinimui – „... kovoj – ugnis, ir vynas – puotoj, nevilty – paguoda, / ir šios dienos, ir ryt dienos – ir sąžinė, ir viltys!“ („Kūrybos žodžio *credo*“). Taigi poezijai skiriamas politinis ir ideologinis uždavinys. Čia Brazdžionis aiškiai atsiskyrė nuo kitų iškiliųjų išėivijos poetų, – Radausko, žemininkų, bežemių, – labiau pabrėžusių estetinį ir egzistencinį poezijos pradą; tačiau jis kai kuo sutapo su Aisčiu.

Pirmasis išėivijos periodo rinkinys *Svetimi kalnai*, rašytas dar karo metais, turi ypač daug bendro su Lietuvoje spausdinta Brazdžionio poezija. Jame gausu filosofinių ir religinių miniatiūrų („Žydingis aidas“, „Upės“, „Smiltys ir metai“, „Žiedai, žvaigždės ir sapnai“). Poeto žodis pasižymi dideliu imlumu, darnumu, klasikine tobulybe („Meilės daina“), nors mintis paprastai nėra unikali, gimstanti čia ir dabar – ji, sakytume, duota *a priori* ir tik poetiškai iliustruojama („Iš kalnų į kalnus“, „Atpildas“, „Aklasis“, „Pavasario kelionė“). Bet knygoje jau nemaža vietos užima tremties realijos, konkretūs vaizdai su autobiografinė potekste – karo nelaimės ir žiaurumai, pasitraukimas iš tėvynės, darbas

fabrike, svetima nesvetinga šalis; kartkartėmis atsiranda kultūrinių asociacijų – Casparo Davido Friedricho (Kasparo Deivido Fridricho), Vincento van Gogho (Vincento Van Gogo). Tėvynės atributai lieka tik atmintyje ir svajonėse („Tenai Pažaislio bokštai“, „Atminimų miestas“), tačiau grįžimas dar atrodo įmanomas ir artimas, nostalgija yra verianti, bet ne beviltiška.

Vėlesniuose rinkiniuose tikėjimas grįžimu jau susipina su resignacija. Knygoje *Šiaurės pašvaistė* šalia eilėraščių, skirtų partizanams ir Sibiro tremtiniais („Tenai dabar...“, „Kankinių palikimas“), šalia emocingų nostalgikų posmų („Benamių malda“), šalia kūrinių, sklidinų atsinaujinimo vilties („Prisikėlimas“) atsiranda – nelyginant ankstyvuoju periodu – satyros, sarkastiškos publicistikos. Poetą giliai skaudina pokarinio pasaulio veidmainybė – tai, kad jo galingieji, džiaugdamiesi pergale ir taika, užmiršta Pabaltijo ir visos Rytų Europos likimą („Laisvės obeliskas“, „Veto“).

Ši tematika tolydžio vis labiau plėtojama. Rinkinyje *Didžioji kryžkelė* Brazdžionis kuria, sakytum, lietuviškąjį mesianizmo variantą: tėvynės kančia įgyja religinės prasmės, meilė tėvynei sutapatinama su religiniu pergyvenimu. Lietuva virsta mitine šalimi – prarastuoju rojumi ir Pažadėtąja Žeme, šiandien egzistuojančia vien kankinių ir egzilų sąmonėje. Poetas liudija tragišką šios šalies likimą ir pasaulio nuodėmę. Čia jo žodis prilygsta maldai. Mažųjų tautų likimas Brazdžioniui įgauna metafizinio svorio: jų neužtarnauta nelaimė (kaip Dostojevskiui kūdikių kančios) nepataisomai ardo pasaulio harmoniją, o jų atgimimas tolygus eschatologiniam išganymui. Tokie eilėraščiai kaip „Griuvusių gėlės“, „Didieji vandenys“, „Skaičiai“, „Pasaulio pilietis“ išreiškia pirmiausia skausmą. Cikle „Ekskursija į UNO“ poetas naudoja eksperimentinę techniką, kiek primenančią *Keturių vėjų* laikus – kuria absurdiškas situacijas, nevengia laikraštikų posakių, ironiškai nuspalvinto tarptautinio leksikono, begalinių išskaičiavimų; to ciklo eilėraštyje „Pasaulio Dievas“ jis, be ko kito, perprasmina archaišką pasaulio medžio simbolį, kuris ima ženklini jau tik gilią žmonijos krizę ir bejėgiškumą. Brazdžionis neretai atsiliepia į politines aktualijas, kalbėdamas apibendrintomis sąvokomis, reikšdamas kolektyvias emocijas. Jis šneka dramatiškai, įsakmiai, kaitaliodamas nuotaiką: hipnotizuojantys pakartojimai, ritmingos kadencijos, hiperbolės, dialogai, žodžių žaismas, garsų sąšaukos – visa tai skirta sužadinti skaitytojo (arba klausytojo) jausmams. Griežtos priešpriešos dažnai suveda pasaulio įvairovę tik į gyvybę ir mirtį, šviesą ir tamsą, laisvę ir vergiją. Tatoi suteikia Brazdžionio kūrybai labai vientisos faktūros, bet drauge ir monotonijos. „Jo poezija, jei ją lyginsime su kai kuriais paskutiniųjų dešimties metų eigoje iškilusiais, taupaus ir santūraus stiliaus poetais, atrodys lyg didžiulis žodžių potvynis, kuris ne tik prasmes pridengia, bet jas išvis paskandina“, – rašė Viktorija Skrupskelytė 1971 metais. Vietomis Brazdžionis nukrypsta į trafaretą, į tuštoką patosą, į negyvas abstrakcijas arba į melodramatizmą:

Bunda žemė, ir balsą pavasario girdi
Ir akmuo, ir vakarė žvaigždė,
Tik tave kas pašauks, vargšę tremtinio širdj,
Tik tave kas pabudins, širdie?..
(„Bunda žemė“)

Lengvai suvokiama, pažįstamais ženklais operuojanti Brazdžionio poezija populiareesnė konservatyvioje išeiviškos visuomenės dalyje, ką ironiškai pripažįsta ir pats autorius:

Kiti pirmyn, o aš vis praeity
Statausi savo žygių kelio gairę. („Pesimistas“)

Vis dėlto ydas žymia dalimi atperka poeto tiesumas, taurus nuoširdumas. Kaip Mickevičius ar Czesław Miłosz, Brazdžionis moka suteikti universalumo išeivio jausmams. Tėvynė lieka vieninteliu vertybių matu susvetimėjusiame pasaulyje:

Graudi daina Kentucky, sunki dalia Ohio,
Ne aukso upės plaukia Great Neck ar Stony Brook, –
Ir pro Manhattan rūmus regiu aš ją kaip svają,
Ją, po ramunių kilimu, po sniego sidabru.
(„Paukščiai ir šešėliai“)

Kaip ir seniau, esminį vaidmenį Brazdžionio poezijoje vaidina transcendentinės būties ilgesys, gyvenimo-kelionės topika. Laikinumo, praeinamumo pojūtis kartais ima net viešpatauti, ir poetas stoviškai priima užmarštį, ištirpimą gamtoje („Žolė“).

Rinkinyje *Vidudienio sodai* Brazdžionis toliau reiškia savąją paprastą, bet įtaigią, gyvenimo išbandymų subrandintą filosofiją. Čia nestinga egzaltuotos kalbėsenos, vietomis dvelkiančios ir manierizmu; dekoratyviais simboliais virtusi tikrovė yra tik scena poetinei ilgesio ir tikėjimo dramai:

Tyro gintaro kekėm nusvyra prinokę serbentos,
Miršta gėlės, ir girios lapus melancholijoj drasko.
Stagarai... stagarai... Ir dangus deimantinis ir šventas.
Žengia žemėn žiema kaip turtingas pirklys iš Damasko.
(„Gyvenimo karuselė“)

Eilėraščiuose vyrauja kultūrinės asociacijos, senųjų civilizacijų motyvai („Princesės Sit Hat-Hor Iuvet veidrodis“), Naujojo Testamento vaizdai (ciklas „Jėzaus gyvenimas“), kartais vaikystės prisiminimai, padedą užčiuopti giluminę asmenybės vienovę („Vasaros lietus“). Išlieka ir publicistinė Brazdžionio kūrybos linija: ciklas „Liudininkai“, kuriame bandoma suldyti biurokratinę, mokslinę ir lyrinę kalbą, nupasakoja lietuvių tautos tragediją totalitariniame Gulago pasaulyje. Brazdžionis – bene vienintelis dabartiniame mūsų poezijos etape – plėtoja senoviškus žanrus, tokius kaip kantata ir oratorija. Naujosios žemės kraštovaizdžiai („Kvartetas“) persipina su baltiškosios proistorės regėjimais („Šimtmečių žingsniai“).

Šias įvairialypes savo kūrybos gijas poetas tebevarsto ir vėlyviausiuose eilėraščiuose. Juose dažnai ryškėja proginis, ekspromtinis momentas (Brazdžionis, be abejo, yra žymiausias mūsų poetų tarpe improvizatorius), bet tebėra išsaugotos ir kartais randa tobulą išraišką visos tradicinės Brazdžionio lyrikos temos.

* * *

Jaunieji išėivijos poetai gerokai nutolo nuo Brazdžionio, neretai su juo polemizavo, tačiau jiems jis buvo atskaitos taškas. Jis lieka mūsų poezijos neatimamas turtas, būtina spalva lietuvių kultūros spektre – poetas humanistas, moralistas, pilietis, Czesławo Miłoszo ir Boriso Pasternako bendrakeleivis, bene ryškiausiai ir tiesiausiai iš visų lietuvių rašytojų išsakęs protestą prieš okupaciją ir priespaudą, iškėlęs kaip atsvarą totalitarizmui tradicines žmonijos vertybes.